

Het Noorderplantsoen, van vestingwerk tot stadspark

*Een cultuurhistorische beschrijving van het Noorderplantsoen tussen
1870 en heden*

Leo Dijkstra en Rita Overbeek

Inleiding

Aan de noordwestelijke rand van de Groninger binnenstad bevindt zich het lommerrijke Noorderplantsoen, dat grotendeels is aangelegd in de periode 1879-1882. Bij de aanleg zijn vijf ontwerpers betrokken geweest. Vanaf 1991 is het plantsoen van rijkswege beschermd als monument. Tevens maakt het deel uit van het Beschermd Stadsgezicht Binnenstad.

Afb. 1. Het Noorderplantsoen, gezien vanaf de Wilhelminakade richting het noorden. Op de achtergrond bevindt zich de Reitdiepsdwinger. Foto: Leo Dijkstra, gemeente Groningen.

Diverse gebeurtenissen brachten het Noorderplantsoen terugkerend in het nieuws. Drugsoverlast, het afsluiten voor autoverkeer, restauraties en grote evenementen als Noorderzon hebben het park regelmatig tot onderwerp van discussie tussen gebruikers en omwonenden gemaakt. Ontwikkelingen rond het beheer in de jaren 1990 (waaronder de herinrichting vanaf 1997¹) en recente publieke discussies vormden aanleiding om de geschiedenis van het Noorderplantsoen nader te bekijken (afb. 1).

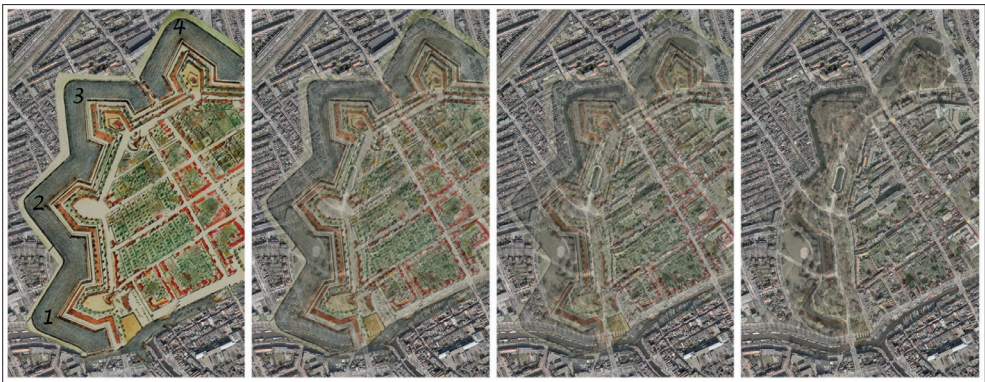
1. *Het Noorderplantsoen 1975-2000: stadstuin op de schop 1997*, 1.

Afb. 2. Profielen van de voormalige vestingwallen (ca. 1870-1875). Tekening: www.beeldbankgroningen.nl (1536-428).

Historische ontwikkeling

Na de Reductie van Groningen in 1594 bleek het verdedigingssysteem van de stad niet afdoende. Rond 1610 werd op aandringen van het stadsbestuur en graaf Willem Lodewijk een noordelijk stelsel van stadswallen, bastions (dwingers) en grachten aangelegd. Gelijktijdig werd het oppervlak van de stad naar het noorden uitgebreid.² Het gebied dat we nu kennen als het Noorderplantsoen kreeg de functie van stadswal.³ Deze wal was ongeveer 6 m hoog en 27 m breed. De gracht erlangs was ongeveer 33 m breed. De vorm van de wallen had een directe relatie met de komst van het buskruit. Deze uitvinding vroeg om een ander type vestingbouw: geen stenen muren, maar aarden wallen. Het nieuwe type bolwerk moest

Afb. 3. Luchtfoto van het Noorderplantsoen met daarin gemonteerd een deel van 'Kleine Haubois' (1652). Met een aflopend dekkingspercentage is te zien hoe de oude stadswallen lagen ten opzichte van het huidige plantsoen. Kaart: collectie RHC Groninger Archieven, foto: Aerophoto Eelde, bewerking Leo Dijkstra.

2. Hofman 2007, 28.
3. Schroor 2009, 31.

het niet meer hebben van hoogte, maar van breedte. Kanonskogels werden niet meer door een muur tegengehouden, maar ploften neer in de aarden wal (afb. 2).⁴ Het ligt voor de hand dat de wal en dwingers zijn opgeworpen met grond uit de nieuw gegraven gracht. De vier dwingers waarop later het Noorderplantsoen werd aangelegd, waren (van zuid naar noord) de Reitdiepsdwinger, de Kruiddwinger, de Jatsdwinger en de Boteringdwinger (afb. 3).

Een 19e-eeuwse groenbehoefte

In Groningen werd de aanleg van parken gestuurd door meerdere ontwikkelingen. Landelijk ontstond in de 19e eeuw steeds meer aandacht voor een goede volksgezondheid. Medici (de zogenaamde hygiënisten) legden een verband tussen leefomstandigheden en ziekten. Vanaf 1850 zetten zij zich in voor een betere openbare hygiëne.⁵ De bestrijding van cholera-epidemieën had daarbij bijzondere aandacht. De ziekte bleek te worden veroorzaakt door vervuild drinkwater.⁶ In 1866 stierven in de stad Groningen nog 1525 mensen aan cholera. In de overvolle binnenstad, omgeven door stadsmuren, konden epidemieën eenvoudig hun weg vinden.

Er ontstond behoefte om de stad even te kunnen ontvluchten en te wandelen in de vrije natuur. De omgeving van de stad was echter niet zo lommerrijk beedeeld. In 1882 werd het Sterrebos (naar ontwerp van J.G. Becker, 1765) aangepast en uitgebreid door L.P. Zocher. Deze uitbreiding werd het Zuiderplantsoen genoemd. Tegelijkertijd werden aan de andere kant van de stad de eerste ontwerpen voor het Noorderplantsoen gemaakt. En rond 1900 volgde een plan voor het Stadspark. Kortom, in een relatief korte periode zien we drie vrij grote stadsparken tot ontwikkeling komen. Dit was ook een landelijke tendens: veel Nederlandse stadsparken dateren uit dezelfde tijd.⁷

De ontmanteling van de vesting na 1874

Voor de aanleg van 'vrije natuur' was ruimte een essentiële voorwaarde. Die ruimte ontstond na 1874, toen de vestingwerken rondom Groningen werden afgebroken. Toenemende economische activiteiten, schaalvergroting en een versnelde bevolkingsgroei leidden ertoe dat de vestingwerken in de tweede helft van de 19e eeuw als knellend werden ervaren. De stad raakte overvol en de nauwe toegangspoorten vormden een belemmering voor het verkeer naar en uit de stad. Met de totstandkoming van de Vestingwet in 1874 konden de wallen en bastions eindelijk worden geslecht. Tegelijkertijd werd het verbod op het bouwen buiten de vesting opgeheven. In 1878 werd de Boteringpoort afgebroken en in 1880 werd op het noordwestelijke deel van de voormalige wallen begonnen met de aanleg van het Noorderplantsoen. De landelijke omgeving ten noorden en westen hiervan, met moestuinen en weilanden, werd in ongeveer 35 jaar volgebouwd. Deze nieuwe buurt werd – zeer toepasselijk – de Noorderplantsoenbuurt genoemd.

Van de vroeg-17e-eeuwse vestingwal zijn nog wel resten te vinden. Zo bevindt zich in het verlengde van de Grote Rozenstraat in de wal die het park afgrenst een *sortie* of *poterne*, een gemetselde en overwelfde onderdoorgang in de wal.

4. Hofman *et al.* 2001, 10.
5. Houwaart 1993, 27.
6. Lintsen e.a. 2005, 59-60.
7. Cremers 1981, 45.

Afb. 4. Het Sikkenspoortje omstreeks 1915.
Foto: collectie RHC Groninger
Archieven (1785-1606).

Deze tunnelachtige ruimte is ruim 18 m diep en heeft een breedte van 2,62 m. De hoogte van het tongewelf is 1,84 m. Vanaf 1792 was in deze ruimte de lakstokerij van W.W. Sikkens gevestigd. In 1999 werd bij restauratie van het Noorderplantsoen bij graafwerkzaamheden het poortje naar deze ruimte blootgelegd, het zogenaamde Sikkenspoortje (afb. 4).⁸

Afb. 5. Het zuidwestelijke gedeelte van het plantsoen omstreeks 1885, met op de achtergrond de molen aan het Reitdiep. Foto: J.G. Kramer, www.beeldbankgroningen.nl (1987-146).

De dwingers vormden vanwege hun vooruitgeschoven positie, vorm en hoogte een goede plek om molens te bouwen. Tijdens de ontmanteling van de vesting waren enkele dwingers voorzien van een molen (afb. 5). Zo stond op de Jatsdwinger, aan het einde van de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat, een 17e-eeuwse Hollandse korenmolen. Deze molens hebben helaas allemaal het veld moeten ruimen.

8. Voor meer informatie over het Sikkenspoortje, zie: Bastmeijer, Soroka, Wierts en Van der Hoeve 2000, 33-34.

Plannen voor een nieuw plantsoen

Het Rijk stelde F.W. van Gendt, *ingenieur der Domeinen*, aan om een plan voor de ontmanteling van de Groningse vestingwerken te maken en een bestemming voor de vrijkomende terreinen te zoeken. In 1875 lag er een eerste globaal *plan van uitleg* (afb. 6a). Aan de noordwestzijde van de Hortusbuurt was op drie dwingers van de voormalige vestingwal een bescheiden parkaanleg gepland. Aan de gehele oostzijde van de stad waren aan de voet van de dwingers kleine groene eilandjes ontworpen met daarop enkele vrijstaande gebouwen. Het college van B&W en de commissie voor openbare werken vonden echter dat er in dit plan te weinig plantsoen was voorzien.⁹

Afb. 6a. Fragment uit 'voorloopig plan van uitleg der gemeente Groningen', door de ingenieur voor de ontmanteling der vestingen Van Gendt, uit 1875. Overgenomen uit: Hofman et al. 2001, 25.

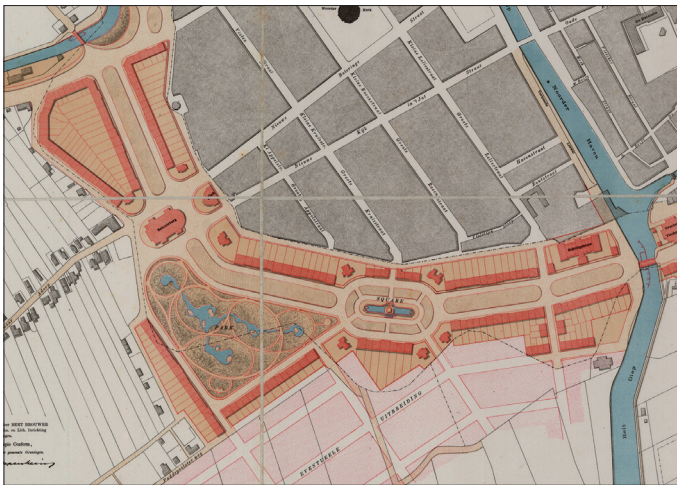
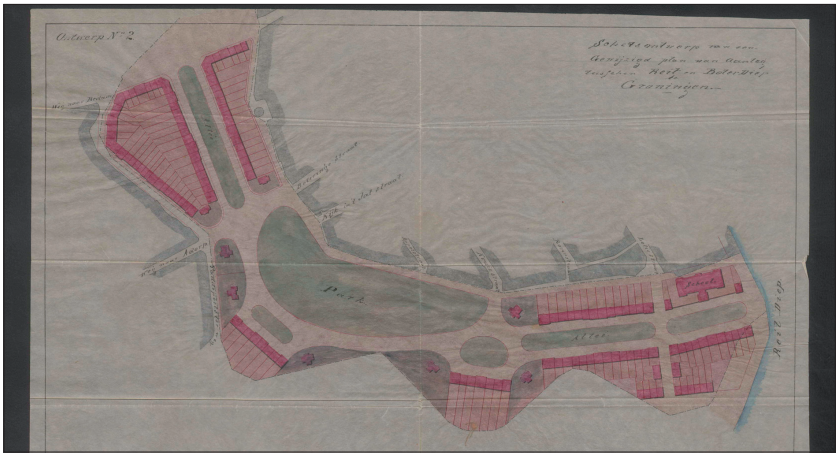
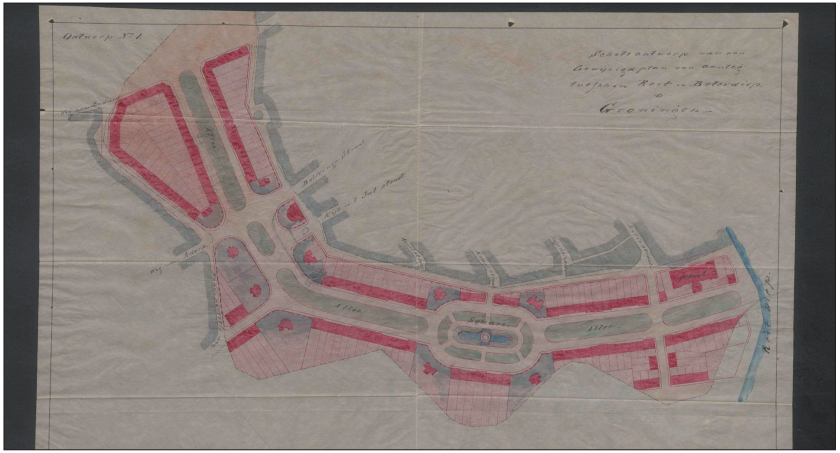

Afb. 6b. Fragment uit tweede 'voorloopig plan van uitleg der gemeente Groningen', door de ingenieur voor de ontmanteling der vestingen Van Gendt, uit 1876. Het verschil in de hoeveelheid groen met het eerste plan van uitleg (afb. 6a) is duidelijk zichtbaar. Kaart: collectie RHC Groninger Archieven (1536-1784).

In 1876 kwam Van Gendt met een tweede plan (afb. 6b). De vrijkomende terreinen werden bestemd voor stadsuitbreiding zoals universiteitsgebouwen (de westelijke en noordoostelijke delen), de bouw van een nieuw Academisch Ziekenhuis en een Schouwburg (de oostelijke delen), singels met monumentale pleinen, vrijstaande villa's en herenhuizen (zuidelijke deel) en een plantsoen (noordwestelijke deel).

Vlak na het opheffen van de vesting besloot de gemeente voor 60.000 gulden de bolwerken tussen het Reitdiep en het Boterdiep aan te kopen van het Rijk. Over de invulling van het gebied waren de meningen verdeeld. De houthandel wilde de bijbehorende grachten gebruiken voor de berging van houtvloten. Het college hield echter ook rekening met het belang van de vele omwonenden, voor wie het Zuiderplantsoen vanwege de afstand moeilijk bereikbaar was. Uiteindelijk

9. Hofman et al. 2001, 26.

Afb. 7a, b en c. Niet uitgevoerde ontwerpen voor het Noorderplantsoen van Bert Brouwer, uit 1878. Boven (a): langs de Leliesingel is bebouwing voorzien. De *square* met vijver is gesitueerd ter hoogte van de Kruisstraat. Midden (b): de vijver is geschrapt en het plantsoen is voorzien van een groot parkgedeelte. Onder (c): ontwerp met zowel vijver als parkgedeelte. Tussen de Nieuwe Boteringe- en Nieuwe Kijk in 't Jatstraat is zelfs een schouwburg voorzien. Kaarten: collectie RHC Groninger Archieven, a en b: (1399-1158), c: (1536-1227).

werd er in de gemeenteraad voor gestemd om de Haagse architect Bert Brouwer enkele ontwerpen te laten maken voor het vak der vestinggronden tussen Reit- en Boterdiep.¹⁰ Brouwers ontwerpen hebben een singelachtige structuur, vergelijkbaar met zijn uitgevoerde ontwerp voor de singels langs de zuidkant van de binnenstad. De ontwerpen voor het plantsoen zijn echter niet of slechts gedeeltelijk uitgevoerd (afb. 7).

De gemeenteraad veranderde eind 1879 namelijk van gedachten over de inrichting en vroeg stadsarchitect J.G. van Beusekom om een gedeelte van het plantsoen opnieuw te ontwerpen.¹¹ Van Beusekom nam een deel van Brouwers plan over: een doorgaande centrale route met een vijvercomponent voor het centrale gedeelte tussen de Nieuwe Boteringestraat en de Grote Kruisstraat. Dit plantsoendeel werd volgens de toen heersende mode aangelegd: de late landschapsstijl, gekenmerkt door een slingerend padenverloop, veel (bestaand) reliëf, asymmetrie, glooiende grasvelden en een grote diversiteit aan beplanting. In dit deel van het park heeft de vijver een constante breedte van 20 m, zoals was voorgeschreven in het bestek. Dit in tegenstelling tot het meest zuidelijk deel waar de vijver in breedte varieert. Het laatste onderdeel van de grondwerkzaamheden was het aanbrengen van 45 cm teelaarde als afdeklaag en plantvak. Het werk voor dit deel van het plantsoen werd uitgevoerd voor een bedrag van 598,92 gulden, exclusief beplanting. In 1880 was een gedeelte tussen de Nieuwe Boteringestraat en de Grote Kruisstraat reeds beplant onder leiding van P.H. Harreveld, hoofdopzichter der gemeentelijke plantsoenen.

Vrij snel werd ook het deel tussen de Nieuwe Boteringe- en Ebbingestraat aangelegd op de voormalige Boteringedwinger, naar ontwerp van Harreveld. Stadsbouwmeester Van Beusekom was inmiddels overleden. In dit gedeelte is de voormalige vestinggracht gehandhaafd en nauwelijks vergraven (afb. 8), in tegenstelling tot het zuidwestelijke deel. Dit had te maken met het feit dat aan de buitenzijde van de gracht (de Noorderbuitensingel) al vrij veel bebouwing stond, voornamelijk moeskerswoningen en bescheiden eenkamerwoningen (afb. 9).¹²

Afb. 8. Plattegrond van het Noorderplantsoen in 1884. Binnen de markering is de nauwelijks aangepaste vorm van de voormalige vestinggracht goed zichtbaar. Samengevoegde hulpkaarten van Kadaster?, bewerking Leo Dijkstra, gemeente Groningen.

10. *Ibidem*, 31-34.

11. *Ibidem*, 37.

12. Deze woningen bevonden zich in het gebied buiten de vesting, waar officieel niet gebouwd mocht worden. Kennelijk werd de bebouwing gedoogd.

Afb. 9. Plan van uitleg aan de noordzijde van Groningen, ca.1895-1900. Ten noordwesten van de vijver is de op dat moment al bestaande bebouwing buiten de voormalige vestingwerken goed zichtbaar. Kaart: www.beeldbankgroningen.nl (1536-6547).

Voor het ontwerp en de aanleg van het laatste deel van het park op het zuidelijke deel van de Kruidwinger en de Reitdiepsdwinger werd de Utrechtse landschapsarchitect H. Copijn (1842-1923) aangetrokken. Copijn had ook al een plantsoen ontworpen voor de vestingterreinen van Nijmegen. Het deel aan de buitenzijde van het plantsoen, grenzend aan de Oranjewijk, wordt de latere speelweide. Dit terrein maakte in de eerste instantie geen onderdeel uit van het Noorderplantsoen.

Ondanks dat de verschillende deelgebieden door verscheidene ontwerpers zijn ingevuld (afb. 10), is de hoofdropzet van Van Gendts tweede plan gehandhaafd. De doorgaande route met de ovale vijverpartij in het midden uit het plan-Brouwer is nog duidelijk te herkennen. De vijver is echter meer naar het noorden geschoven omdat de Kerklaan en de Grote Kruisstraat in het plantsoen een belangrijke verbindingsroute vormen.

Voorzieningen in het Noorderplantsoen

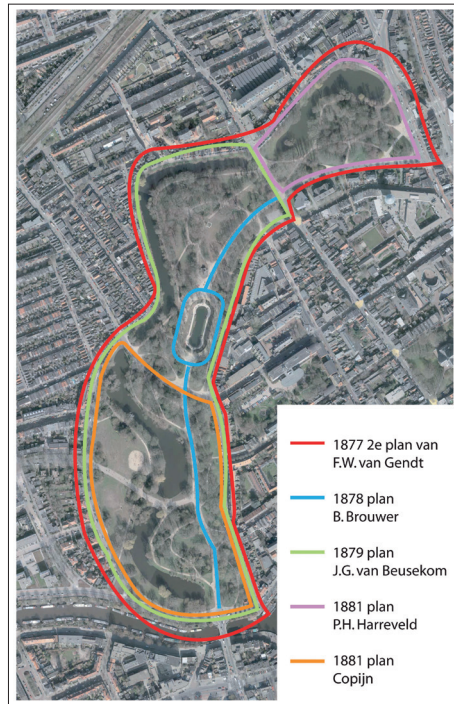
Het plantsoen diende als groene long in de stad, waar Stadgers wandelend of zittend op een bankje konden genieten van de natuur en frisse lucht, konden spelen met de kinderen en de eendjes voeren. Dit in tegenstelling tot het Stadspark dat door Mulock Houwer was bedacht als een park waar vooral veel activiteiten moesten plaatsvinden. De drafbaan, een speeltuin, sportvelden, een ijsbaan en andere recreatieve voorzieningen faciliteerden deze activiteiten.¹³

Oorspronkelijk bezat het plantsoen weinig voorzieningen voor wandelaars zoals een kiosk waar men versnaperingen kon kopen en wat kon drinken. Hier en daar stond een enkel bankje van het klassieke standaardtype zoals ze elders in de gemeentelijke parken en plantsoenen stonden.¹⁴ Toch was het gemeentebestuur van meet af aan trots op haar jonge plantsoen. Om de jonge en kwetsbare aan-

13. Oldenburgers-Ebbers 1995, 82.

14. Dit type bank heeft een onderstel van takachtige gietijzeren poten en een houten zitting en rugleuning. Een aantal van dit soort klassieke bankjes staat nog in de Prinsentuin.

Afb. 10. Luchtfoto met daarop aangegeven de fasering van aanleg, naar periode en ontwerper. Foto: Aerophoto Eelde, bewerking Leo Dijkstra.

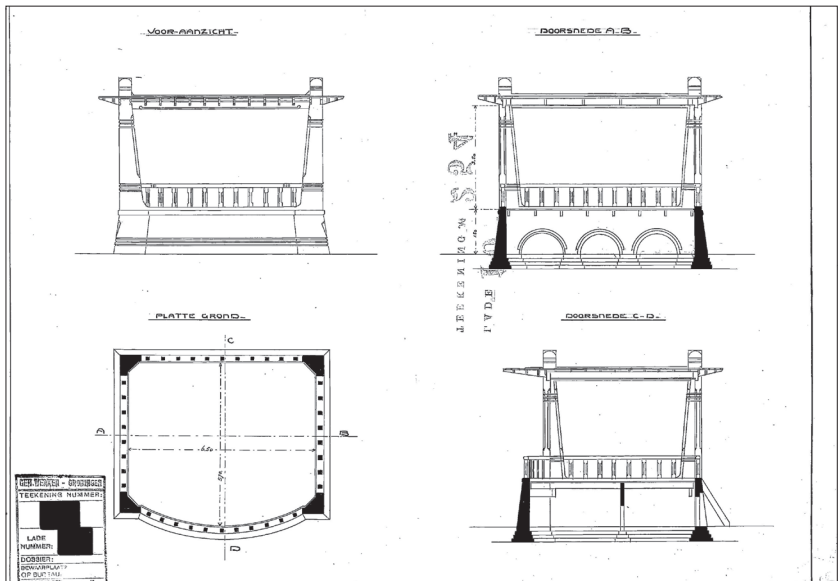

plant te beschermen, mochten er dan ook geen muziekkuitvoeringen worden gehouden, zoals dat wel gebeurde in het Sterrebos. De muziekkuitvoeringen in de open lucht werden daar druk bezocht. Pas in 1902 kreeg een particulier toestemming om bij wijze van proef een openbare muziekkuitvoering in het Noorderplantsoen te houden. Dat verliep positief en zonder vernielingen. Wel werden langs de randen van alle gazons lage buishekjes geplaatst om te voorkomen dat bezoekers over het gras liepen (afb. 11).

In 1905 kwam er een permanente muziekkoepeel in het plantsoen. Deze is zo gesitueerd dat een groot publiek van de uitvoeringen kan genieten, op het hoger gelegen achterste deel van de voormalige Jatsdwinger en een groot gazon aan de

Afb. 11. Sleetje rijden in het Noorderplantsoen, in 1929. De buishekjes vormen een sterk contrast met de besneeuwde paden en gazons. Foto: fotograaf onbekend, www.beeldbank groningen.nl (1785-1602).

Afb. 12. *Ontwerp van een muziektent in het Noorderplantsoen van J.A. Mulock Houwer, 1905. Dienst Ruimtelijke ordening/Economische zaken, werktekeningen 1860-1990, collectie RHC Groninger Archieven (1615-480).*

voorkant. Achter de koepel loopt een wandelpad. Directeur Gemeentewerken J.A. Mulock Houwer ontwierp het sierlijke en elegante bouwsel in de geest van de Jugendstil (afb. 12).

De vierkante koepel heeft een zwaar basement, is geheel bepleisterd en is voorzien van sierrandjes. Op de hoeken ondersteunen zware pijlers met een gered verloop het platte dak. Dit steekt aan vier zijden uit en is voorzien van gebogen latwerken die als zonwering fungeren. De beplanting rondom de koepel is in de loop der jaren veranderd en verschaald. In de eerste jaren was er veel diverse beplanting met aan weerszijden rododendrons en sierperken. Ook werden er in de loop der tijd agaves in potten voor op het gazon neergezet. De koepel zelf raakte langzamerhand weelderig en romantisch begroeid met klimop (afb. 13). De beplanting rondom is in de loop der jaren verdwenen zodat zij nu wel helder afsteekt tegen het groen.

Afb. 13. *Ansichtkaart muziekoepel Noorderplantsoen. Weenenk & Snel, Den Haag, ca. 1920. Collectie: www.beeldbank groningen.nl (1986-4047).*

Afb. 14. Ansichtkaart met het melkhuisje in het Noorderplantsoen. J.H. Schaefer, Amsterdam, ca. 1902. Collectie: www.beeldbankgroningen.nl (1986-3972).

Bezoekers van het plantsoen konden tot 1906 terecht bij een eenvoudig, thee-koopelachtig huisje bij de vijver, waar melk werd geschonken (afb. 14).¹⁵ Later verpachtte de gemeente stukjes grond in het Noorderplantsoen en in het Sterrebos aan particulieren voor het plaatsen en exploiteren van melkkiosken. In de binnenstad konden boeren, burgers en buitenlui verpozen in speciale melksalons.¹⁶ In 1906 werd het kleine theekoopeltje vervangen door een grotere salon met een waranda en zitjes ervoor, waarin de bekende melksalon van Vredewold was gevestigd. De naam prijkt in sierlijke Jugendstilletters op het dak van de waranda (afb. 15).

Afb. 15. Ansichtkaart van melksalon Vredewold. Trenkler, Leipzig, 1907. Collectie: www.beeldbankgroningen.nl (1986-4039).

Toen melk plaatsmaakte voor frisdrank en bier werd de kiosk verhuurd aan Brouwerij d'Oranjeboom. Deze wilde een grotere horecagelegenheid, die in 1930 werd ontworpen door stadsarchitect S.J. Bouma. Het opvallende gebouw toont in zijn hoofdopzet een tweeledige functie. Het kubistisch vormgegeven oostelijke deel (in de trant van De Stijl) was bestemd als kiosk voor versnaperingen. Het westelijke gedeelte bestaat uit een rondgaande, gebogen serre met zitgelegenheid

15. Rond en na de eeuwwisseling bestond, vóór de opkomst van de frisdranken, een echte melkcultuur.

16. Zie ook: Jaarverslag archeologie, afb. 19, elders in dit jaarboek.

Afb. 16. Urinoir in Noorderplantsoen, naar ontwerp van S.J. Bouma (1925). Foto: foto-graaf onbekend, www.beeldbankgroningen.nl (1785-1611).

en terras in Amsterdamse Schoolstijl. De serre is georiënteerd op de centrale vijverpartij en omliggende wegen en paden. De grote veldkeien voor de kiosken liggen er nog steeds, zij het her en der wat verspreid. In de directe omgeving van het Noorderplantsoen kwamen ook urinoirs te staan. Ook deze zijn ontworpen door Bouma (afb. 16).

Na de Tweede Wereldoorlog

Door een groeiend inwonersaantal en het toenemende autoverkeer kreeg Groningen na de Tweede Wereldoorlog te maken met een enorme verkeersdruk in de binnenstad. Om het drukke verkeer in goede banen te leiden, werd eind jaren 1970 het roemruchte verkeerscirculatieplan ontwikkeld. De bereikbaarheid van de binnenstad voor auto's werd drastisch aangepast. Hierdoor verschoof de parkeerdruk naar de randen van de binnenstad en dus ook naar het Noorderplantsoen. Ook het autoverkeer via de doorgaande weg door het park – de Leliesingel en de Kruissingel – nam problematische vormen aan. Regelmatig stond de weg vol met files (afb. 17) en geparkeerde auto's. Uiteindelijk leidde dit mede door acties van omwonenden tot een referendum.

Afb. 17. 'File' op de Leliesingel ter hoogte van Grote Kruisstraat, 16 september 1985. Foto: Frank Straatemeier, collectie: www.beeldbankgroningen.nl (2290-14387).

Afb. 18. De proefafsluiting van de Leliesingel in 1993 en 1994. Foto: Han Vriens, gemeente Groningen.

Tussen lente 1993 en zomer 1994 werd de Leliesingel bij wijze van proef afgesloten voor autoverkeer door het plaatsen van een shovel en een wals op de rijbaan (afb. 18).¹⁷ Op 5 oktober 1994 koos de bevolking van Groningen definitief voor afsluiting van het park voor gemotoriseerd verkeer. De omwonenden van het Noorderplantsoen behaalden een nipte overwinning (51,2 procent) op de Groningers die verder van het plantsoen af woonden.¹⁸ Vervolgens werd geïnventariseerd hoe de uiteenlopende wensen van belanghebbenden en omwonenden op een bevredigende wijze in het park ondergebracht konden worden. Het programma van eisen ging uit van handhaving van de cultuurhistorische waarden van het park op basis van zijn karakteristieke structuur en stijlkenmerken. Hierbinnen was weliswaar ruimte voor een breed gebruik, maar dit mocht de draagkracht van het park niet overschrijden. Uiteindelijk kwam er in 1995 een Integraal Beheerplan voor het Noorderplantsoen, uitgevoerd door de firma Copijn uit Utrecht (een nazaat van de ontwerper van het zuidelijke deel).¹⁹

Door achterstallig onderhoud was het park volkomen dichtgegroeid door zogenaamde ‘opslag’. Hierdoor waren zichtlijnen geblokkeerd en de herkenbaarheid van de oorspronkelijke aanleg verstoord. Bij de restauratie werd rekening gehouden met de wens voor uitbreiding van de gebruiksmogelijkheden binnen de bestaande historische aanleg.

Na een zorgvuldige inventarisatie van de bestaande beplantingen, de ruimtelijk visuele opbouw van het park, de ecologische waarden en de specifieke inrichting kwam men tot de conclusie dat de historische structuur van het park duidelijker gemaakt moest worden.

De voormalige bastions werden herkenbaarder en de inrichting en zichtlijnen werden hersteld. Wegen werden versmald en een aantal banken en prullenbakken werd gesaneerd. Daarvoor in de plaats kwamen sobere, maar stijlvolle nieuwe elementen. Koppeling tussen beheer en gebruik heeft onder andere geleid tot een zoneringsplan, waarin is aangegeven op welke plaatsen mogelijkheden zijn voor culturele manifestaties.

17. www.delpher.nl, ‘Proefafsluiting Leliesingel tot zomer van 1994’, *Nieuwsblad van het Noorden* d.d. 3 maart 1993, 9. Het *Nieuwsblad van het Noorden* bericht hier over twee shovels, maar uiteindelijk werden dat een shovel en een wals, zie: Het Noorderplantsoen 1975-2000: stadstuin op de schop 1997, 5.
 18. Gemeentelijk Informatie Centrum 1994, 3-4.
 19. *Het Noorderplantsoen 1975-2000: stadstuin op de schop* 1997, 6-7.

De landschapsstijl

De stijl van het Noorderplantsoen wordt vaak geassocieerd als ‘Engels’. Ten onrechte, want dezelfde stijl werd in dezelfde periode ook in Frankrijk, Nederland en Duitsland ontwikkeld. In de literatuur en de vakwereld spreekt men dan ook van de Landschapsstijl. Deze valt te verdelen in drie fasen namelijk de vroege landschapsstijl (ca. 1750-ca. 1815), de rijpe landschapsstijl (ca. 1810-ca. 1860) en de late landschapsstijl (ca. 1850-ca. 1880).

De late landschapsstijl loopt langzaam over in een gemengde stijl onder invloed van neostijlen, met toepassing van architectonische vormen en mozaïekbedden (ofwel de jongere tuinkunst).²⁰ Een mooi voorbeeld hiervan in het Noorderplantsoen is het middendeel met de vijverpartij, fontein, bloembakken en siervazen. De vijver was een element uit het plan-Brouwer (1878) en had vlak na de aanleg een groene oever (afb. 19).

Afb. 19. Ansichtkaart van de vijver in het Noorderplantsoen. Trenkler, Leipzig, 1906. Collectie: www.beeldbankgroningen.nl (1986-3984).

Afb. 20. Ansichtkaart van de vijver naar ontwerp van J.A. Mulock Houwer. J.G. van Agtmaal, Hilversum, ca. 1953. Collectie: www.beeldbankgroningen.nl (1986-3919).

20. Oldenburgers-Ebbers 1995, 48.

In 1911 besloten B&W de bestaande vijver om te vormen en een architectonisch karakter te geven naar ontwerp van Mulock Houwer (afb. 20). De bomen op de taluds rond de vijver werden gekapt en de oeverrand werd voorzien van een nieuwe betonnen vijverrand. De trappen werden geconstrueerd met gemetselde veldkeien en dekstenen van beton. Later zijn de fontein en aan de vijver toegevoegd (afb. 21). Als versiering werd het waterbekken voorzien van planten. Op de taluds kwamen bloemenrabatten, alsmede laurier en palmen. Exotische planten zoals *Gunnera tinctoria*, *Yucca* en andere palmachtigen maakten deel uit van deze bijzondere plek in het plantsoen. Later zien we hier steeds andere vaste planten rondom de vijver.

Afb. 21. De vijver met exotische beplantingen en fontein rond 1948. Het grote Mammoetblad in de betonnen bak (rechts) is duidelijk zichtbaar. Foto: fotograaf onbekend, schenking uit privécollectie van dhr. H. Renkema, collectie: Gemeentearchief Groningen.

Afb. 22. Ansichtkaart van het Noorderplantsoen. Het extraverte karakter en de openheid zijn goed zichtbaar. Trenkler & Co, Leipzig, 1907. Collectie: www.beeldbankgroningen.nl (1986-21143).

Een opmerkelijk verschil tussen de vroegste en laatste tuinen in de Landshapsstijl is respectievelijk het introverte en extraverte karakter. Het Noorderplantsoen heeft duidelijk een extravert karakter met lange zichtlijnen naar buiten (afb. 22). In combinatie met de afwisseling tussen open en gesloten delen van het plantsoen, de vijverpartijen en de beplantingsdiversiteit kunnen we het Noorderplantsoen zien als een exponent van de late landschapsstijl. Voor een deel zien we dit ook terug bij het Stadspark (1906-1926) van Mulock Houwer en L.A.

Springer. Het oudere deel van het Sterrebos daarentegen heeft een sterk introvert karakter en is armer qua beplantingsdiversiteit. De uitbreiding aan de zuidzijde met vijverpartij, rustiek bruggetje en het slingerende padenverloop is een mooi voorbeeld van een landschappelijke aanleg.

Beplanting – vroeger en nu

Verdedigingswallen waren vaak ‘militair beplant’.²¹ Deze beplanting bestond bijvoorbeeld uit meidoorn en sleedoorn, maar ook uit bramen en functioneel kap-hout op de wallen.²² De beplanting was tevens bedoeld om de verdedigingswal uit het zicht van de vijand te houden. Toen militaire dreiging lange tijd uitbleef, werden de wallen vanaf de 18e/19e eeuw beplant met rijen bomen en fungeerden ze als geliefkoosde wandelpaden.

Het is niet bekend of er bij de aanleg van het Noorderplantsoen bomen zijn blijven staan uit de periode van de stadswallen. In 1995 bleek bij een bomeninventarisatie²³ dat de oudste boom die zich nu nog in het plantsoen bevindt een ruim 120 jaar oude populier is: de *Populus nigra* ofwel de zwarte populier in het noordelijke plantsoendeel. Specifiek in het Noorderplantsoen zijn er ruim 110 verschillende boomsoorten geplant.

Het kronendak van het Noorderplantsoen is, zeker in de zomer, zeer gesloten. Maar als we oude tekeningen, foto’s en ansichtkaarten bekijken, zien we dat er vroeger meer openheid in het plantsoen was. De openheid was ook evident gekoppeld aan de jonge aanplant. Afgezien van de omvang van de bomen destijds, past dit ook beter bij de late landschapstijl waarbij we een afwisseling zien tussen

NOTA van H. van Tol en Zonen
Boomkweker te Boskoop

ten laste der gemeente GRONINGEN.
wegens de schied. Plantingslijst
van het Noorderplantsoen, tusschen de S.W. en
S. Westingwallen.

1882			
November	100	Prunus Landbouwen a 1.00	100.00
	60	Malvastrum Malvastrum a 2.50	150.00
	30	Prunus spinosa	75.00
	33	Prunus spinosa	82.50
	13	Prunus spinosa	32.50
	4	Prunus spinosa	3.00
	50	Prunus spinosa	50.00
	150	Prunus spinosa	37.50
	50	Prunus spinosa	25.00
	50	Prunus spinosa	25.00
	50	Prunus spinosa	25.00
	10	Prunus spinosa	10.00
	20	Prunus spinosa	20.00
	30	Prunus spinosa	30.00
	10	Prunus spinosa	10.00
	100	Prunus spinosa	100.00
	35	Prunus spinosa	35.00
	40	Prunus spinosa	40.00
	10	Prunus spinosa	10.00
	30	Prunus spinosa	30.00
	5	Prunus spinosa	5.00
	10	Prunus spinosa	10.00
	4	Prunus spinosa	4.00
	2	Prunus spinosa	2.00
		Transport	1.20
		Totaal	1241.95

1882

November

10	Prunus spinosa	100.00	100.00
60	Malvastrum Malvastrum	150.00	150.00
30	Prunus spinosa	75.00	75.00
33	Prunus spinosa	82.50	82.50
13	Prunus spinosa	32.50	32.50
4	Prunus spinosa	3.00	3.00
50	Prunus spinosa	50.00	50.00
150	Prunus spinosa	37.50	37.50
50	Prunus spinosa	25.00	25.00
50	Prunus spinosa	25.00	25.00
50	Prunus spinosa	25.00	25.00
10	Prunus spinosa	10.00	10.00
20	Prunus spinosa	20.00	20.00
30	Prunus spinosa	30.00	30.00
10	Prunus spinosa	10.00	10.00
100	Prunus spinosa	100.00	100.00
35	Prunus spinosa	35.00	35.00
40	Prunus spinosa	40.00	40.00
10	Prunus spinosa	10.00	10.00
30	Prunus spinosa	30.00	30.00
5	Prunus spinosa	5.00	5.00
10	Prunus spinosa	10.00	10.00
4	Prunus spinosa	4.00	4.00
2	Prunus spinosa	2.00	2.00
	Transport	1.20	1.20
	Totaal	1241.95	1241.95

Afb. 23a en b. Nota voor beplantingslijst Noorderplantsoen van boomkweker H. van Tol en Zonen uit Boskoop, november 1882. Collectie: RHC Groninger Archieven.

21. Boosten 2012, 9.
22. Ibidem, 38.
23. Copijn 1995, tekening 103 (leeftijden).

open en gesloten delen van het plantsoen. Kenmerkende elementen hiervan zijn gebogen lanen en paden, vergezichten, open weiden (hier en daar beplant met een solitaire boom of groepen van bomen), vloeiende waterpartijen en soms bloemdragende heesters.²⁴

In de Groninger Archieven bleek een originele beplantingslijst van een deel van het Noorderplantsoen aanwezig te zijn (afb. 23a en 23b), namelijk het deel tussen de Nieuwe Ebbingestraat en de Nieuwe Boteringestraat.²⁵ De lijst hoort bij een rekening van H. van Tol, boomkwekers te Boskoop, gedateerd op november 1882 voor een totaalbedrag van 1244,30 gulden. De rekening is gezien en wel bevonden door P.H. Harreveld, tevens ontwerper van het betreffende plantsoenge-deelte.

Op de beplantingslijst staat een grote diversiteit aan bomen zoals lindes, wit- en roodbloemige kastanjes, platanen en zilverbonte esdoorns. Daarnaast een enorme hoeveelheid sierheesters, zoals *Deutzia*'s, prunussoorten, seringen, *Spiraea*'s, *Weigelia*'s en *Hypericaceae*. Ook vaste planten zoals Phloxen maakten onderdeel uit van het assortiment.

Afb. 24. Ontwerp voor gedeelte van Noorderplantsoen, hoek Noorderbinnensingel-Kruisstraat. Dwarsdoorsneden, lengtedoorsnede en situatie. Tekening: www.beeldbankgroningen.nl (1536-714).

Op Harrevelds gedeelte is nog steeds een redelijke diversiteit aan bomen zichtbaar. De hoeveelheid en diversiteit van heesters is aanzienlijk geringer en beperkt tot een aantal randjes rondom boomgroepen. De stekelige *Berberis* is nu een veel voorkomende soort. Vaste planten komen in het plantsoen nu niet meer voor (afb. 24).

Aan de hand van de vele historische ansichten, foto's en beschrijvingen van het plantsoen kunnen we in hoofdlijnen een redelijke beschrijving maken van de veranderingen in het groen. In het algemeen kun je stellen dat het huidige plantsoen aanzienlijk minder soortenrijk is dan vlak na de aanleg. Daar waar het plantsoen nu vooral uit grote bomen bestaat was er vroeger meer ruimte voor heesters en vaste planten. Het is de vraag in hoeverre er in die periode gedacht werd aan

24. Oldenburgers-Ebbers 1995, 44.

25. Vriendelijke mededeling van Thijs Boekema

een eindbeeld bij het ontwerp en beheer van het plantsoen. Veel tuin- en landschapsarchitecten waren tevens kweker van bomen, heesters en vaste planten. Zij hadden er dus belang bij om zoveel mogelijk beplanting te verkopen. We zien vaak in de ontwerpen uit die periode dicht beplante terreinen die, als alles tot wasdom zou komen, volledig zouden dichtgroeien. De hedendaagse praktijk is niet anders, maar tegenwoordig gaan we eerder gericht dunnen om gewenste soorten de ruimte te geven.

Afb. 25. Overzicht van Noorderplantsoen, gezien naar het noorden, situatie vóór 1960 (?). Foto: Aerophoto Nederland, collectie gemeente Groningen.

De diversiteit van beplanting in de vorm van bomen, heesters en vaste planten past geheel in de horticulturele traditie van de late landschapsaanleg van het plantsoen. Er zijn ongetwijfeld vele motieven geweest die hebben geleid tot het huidige beeld. De bomen groeien en geven schaduw waardoor vele heesters en vaste planten geen overlevingskansen meer hebben. Moeten we bomen kappen in het plantsoen om de diversiteit terug te brengen? Dit zal een fundamentele vraag zijn bij toekomstig herstel en reconstructie (afb. 25).

Ecologie

Het Noorderplantsoen is aangelegd in de late landschapsstijl en werd zoals vele tuinen en parken uit die periode als zodanig beheerd. Gazons werden keurig met de zeis gemaaid en de vijverranden werden zo strak mogelijk gehouden voor het beoogde esthetische beeld.

Onze perceptie van landschap en natuur is echter voortdurend in beweging.

In de jaren 1980 deed het woord ecologie zijn intrede in ons landschappelijke vocabulaire. Dat werkte door in het beheer van stedelijk groen en ook in het beheersplan voor het Noorderplantsoen.

De cultuurhistorie in het plantsoen is daardoor in de jaren 1990 onderbelicht gebleven. Op een aantal punten lijkt ecologie een spanning te geven tussen beheers- en ontwerpaspecten. Tegen de achtergrond van deze ecologische trend lijkt er een verandering gaande in het beheer en onderhoud van parken in de stad. Een aantal gazons in het plantsoen, ook langs de doorgaande wegen, wordt nu ecologisch beheerd. Dat betekent dat het gras hier tijdelijk hoger staat, omdat delen van de gazons in het voorjaar minder vaak gemaaid worden.

Ook zijn de vijvers in de loop der jaren veranderd. Door intensief onderhoud hadden de vijvers strakke oevers, passend bij de aanleg van het plantsoen. Later zijn voor grote delen van de oevers houten paaltjes als beschoeiing geplaatst en nog weer later betonelementen. Deze beschoeiing is op veel plaatsen vervangen door een 'natuurlijke' (ecologische) oever. Dat betekent veel rietgroei en oeverbeplanting, wat het beeld op die plekken sterk heeft veranderd.

Afb. 26. De buitengracht van het Noorderplantsoen langs de Grachtstraat. Door het ecologisch beheer ontstaat veel onderbeplanting aan de plantsoenzijde en rietgroei aan de Grachtstraatzijde. Het opschot van de bomen wordt niet verwijderd en veel natuurlijk ontstane, niet-gelante bomen verdichten de oevers. Hierdoor gaan de esthetische en kenmerkende landschappelijke lijnen en zichtlijnen verloren. Foto: Leo Dijkstra, gemeente Groningen.

Doordat het beheeraccent sterk op de ecologie ligt, kunnen cultuurhistorische aspecten echter letterlijk en figuurlijk overgroeid raken. Een voorbeeld hiervan vormt de wens vanuit de ecologie voor een gesloten kronendak in het Noorderplantsoen.²⁶ Een gesloten kronendak staat in contrast met de historische landschapsstijl, waarbij sprake is van een afwisseling tussen open en gesloten ruimtes en het extraverte karakter.²⁷ Om ecologie en cultuurhistorie in balans te houden, is wat betreft het beheer dus een verdergaande, integrale aanpak nodig (afb. 26).

26. Copijn 1995, tekening 306 (ecologische structuur).

27. Oldenburger-Ebbers 1995, 44.

Gebruik en discussie

Op basis van zijn cultuurhistorische waarden kunnen we concluderen dat het Noorderplantsoen een bijzonder waardevol deel van de stad Groningen is. De afleesbaarheid van de historische gelaagdheid is bij geen enkel ander park in Groningen zo duidelijk aanwezig. Ondanks de gefaseerde aanleg door verschillende ontwerpers is het plantsoen toch een compositorisch geheel met hoge esthetische en ruimtelijke kwaliteit. De horticulturele traditie uit het begin van de 20e eeuw, waarbij hoveniers en tuinontwerpers veel divers uitheems plantmateriaal gebruikten, is door de grote hoeveelheid boomsoorten nog zichtbaar.

Ondanks de wrijving tussen cultuurhistorie en ecologie wordt het plantsoen intensief gebruikt, wat soms ook discussie oplevert. Zo vindt vanaf 1991 elk jaar in augustus het tiendaagse culturele evenement *Noorderzon* plaats, dat gemiddeld zo'n 135.000 bezoekers trekt.²⁸ De komst van een dergelijk groot cultureel evenement ging niet zonder slag of stoot. Veel bewoners van de aangrenzende wijken klaagden over geluidsoverlast, kapotgetrapte gazons, wildplassers en gestalde fietsen tegen de bomen.

Een ander voorbeeld van gebruik en spanning tussen verschillende belangengroeperingen is bijvoorbeeld de discussie rondom een nieuw te bouwen kiosk in het plantsoen. In 2012 werd door B&W een ontwerpprijsvraag uitgeschreven voor een kiosk met toiletten, op de hoek van de Leliesingel en Nassaulaan. Het gebouwtje moest een einde maken aan de toiletproblematiek in de zomermaanden. De spaarzame toiletten in het plantsoen konden het plantsoenbezoek niet aan. Bezoekers weken voor hun behoeften massaal uit naar de bosjes, tot grote ergernis van de buurtbewoners.²⁹ De kans op komst van een kiosk werd na 2012 echter steeds kleiner, omdat potentiële exploitanten steeds afhaakten vanwege de hoge eisen die aan de kiosk werden gesteld, en de financiële gevolgen wat dat voor de uitbaters mee zou brengen.³⁰

In 2013 speelde de discussie-‘kastanjeman’. In het plantsoen verkocht iemand in het plantsoen gepofte kastanjes, tot genoegen van de plantsoenbezoekers. De verkoop vond echter plaats zonder vergunning. De ‘kastanjeman’ werd beboet en kreeg daarna alsnog geen vergunning, maar na een politieke discussie mocht hij toch zijn gepofte kastanjes verkopen.³¹

Slot

Het Noorderplantsoen is, mede door dit soort kwesties, voortdurend in het nieuws. Wat daarbij steeds weer blijkt, is dat de stad zuinig is op haar mooie, historische Noorderplantsoen. Daarom is het ook als ‘kroonjuweel’ benoemd in het groenstructuurplan van de gemeente Groningen, wat resulteert in de grootst mogelijke graad van bescherming voor dit gebied. En dat loont: ondanks het intensieve gebruik is het Noorderplantsoen nog steeds een van de meest gaaf bewaard gebleven historische parken van de stad.

28. www.noorderzon.nl, geraadpleegd 4 juli 2013.

29. ‘Kiosk in plantsoen’ in: *Dagblad van het Noorden* d.d. 15 maart 2012, 24.

30. ‘Dit jaar geen kiosk in plantsoen’ in: *Dagblad van het Noorden* d.d. 17 april 2014, 18.

31. ‘Kastanjeman krijgt de ruimte in plantsoen’ in: *Dagblad van het Noorden* d.d. 19 jan. 2013, 9.

Literatuur

- Bazelmans, J. et al., *Atlas van Nederland in het Holoceen*. Amsterdam, 2012.
- Bastmeijer, A.E., E. Soroka, H. Wierdsma en J. van der Hoeve, 'Jaarverslag bouwhistorie' in: *Hervonden Stad* 5 (2000), 25-40.
- Berendsen, H.J.A., *Landschappelijk Nederland*. Assen, 2000.
- Boosten, 2012
- Cremers, E., et al., *Bolwerken als stadsparken*. Delft, 1981.
- Copijn, 1995.
- Finaly, I., *Doorbroken barrières. Architect F.W. van Gendt (1831-1900) en de negentiende-eeuwse stadsuitbreidingen*. Bussum, 1996.
- Gemeentelijk Informatie Centrum, *Uitslag en achtergrond van het referendum Noorderplantsoen*. Groningen, 1994.
- Het Noorderplantsoen 1875-2000: stadstuin op de schop*. RuG Kunst- en architectuurgeschiedenis en Centrum voor Architectuur en Stedebouw. Groningen, 1997.
- Hofman, B., *Groningen groeit*. Assen, 2007.
- Hofman, B., et al., *Het Noorderplantsoen van dwingers tot park*. Groningen, 2001.
- Houwaart, E.S. 'Medische statistiek' in Lintsen, H.W. e.a. (red), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890*. Zutphen, 1993.
- Jongmans, A.G., et al., *Landschappen van Nederland, Geologie, bodem en landgebruik*. Wageningen, 2013.
- Lintsen, H. e.a., *Made in Holland. Een techniekgeschiedenis van Nederland [1800-2000]*. Zutphen, 2005.
- Oldenburger-Ebbers, C.A. et al., *Gids voor de Nederlandse tuin- en Landschapsarchitectuur (deel Noord)*. Rotterdam, 1995.
- Pey, I., *Bouwen voor gezeten burgers. Herenhuizen en villa's in de nieuwe stadswijken van Utrecht, Groningen en Nijmegen (1874-1901)*. Zwolle/Zeist, 2004.
- Schroor, M., *Historische atlas van de stad Groningen*. Amsterdam, 2009.

Archieven/ Bronnen

Groninger Archieven (met speciale dank aan Henk Wierdsma). Gemeente Groningen, archief DIV.

Digitale bronnen

www.beeldbankgroningen.nl; www.dekrantvantoen.nl; www.forteninfo.nl; www.noorderzon.nl

